

УДК 340.122“16/17”

Денис Прокопов,
доктор філософських наук,
доцент Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОНТОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ ПРИРОДНОГО ПРАВА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XVII — СЕРЕДИНИ XVIII СТОЛІТЬ

Автор статті досліджує специфіку осмислення і обґрунтування поняття природного права в контексті методології онтологічного підходу, як вона представлена у працях європейських мислителів Нового часу. В процесі аналізу зв'язку між природним правом і природним станом досліджуються основні положення онтологічних систем природного права.

Ключові слова: природне право, Новий час, онтологія, справедливість.

У процесі аналізу історії розвитку європейської правової думки XVII—середини XVIII століть особливий інтерес викликає формування й утвердження наукової теорії природного права, яка зробила істотний крок уперед порівняно з античною і середньовічною традиціями. Такою ж «новою» теорія природного права, як вона постає в цей період, виявилась і щодо протестантської традиції, представлені іменами Лютера, Меланхтона, Лагуса, Ольдендорпа, Цеппера, Стефані, Альтузія та інших, й католицької традиції (Віндек, Геммінг). Фактично саме тоді, як справедливо наголошував визначний вітчизняний правознавець Є. Спекторський, утворилося те «природне право новаторів», яке отримало чітку науково-понятійну та логічну форму [1]. Тому дослідження цього новачного етапу розвитку європейської правової думки в контексті тих способів обґрунтування поняття природного права, які були запропоновані в даний період, являє важливе і одночасно актуальне завдання сучасної історико-правової науки.

Актуальність дослідження цієї проблеми пояснюється наступними причинами. По-перше, з-поміж різних способів визначення поняття природного права і виявлення його джерел можна доволі чітко виокремити принаймні три базові методологічні підходи, які можуть бути умовно охарактеризовані як: онтологічний, деонтологічний і логічний. Попри свою близькість (адже всі вони ставлять на меті забезпечити природне право серйозною науково-теоретичною основою),

кожен з них застосовує свою специфічну аргументацію та свій власний набір пресупозицій, на яких не тільки реалізується визначення сутності природного права, а й розбудовується вся система його складної взаємодії з позитивним правом. Тому для побудови адекватної і коректної в методологічному плані історико-правової моделі розвитку новочасної європейської юридичної думки в частині розробки нового вчення про природне право важливо всебічно дослідити ті змістовні відмінності, які об'єктивно існували між тими науковими стратегіями осмислення феномена природного права, що ми знаходимо у працях новочасних мислителів.

По-друге, ставлячи на меті вивчити особливості розвитку концепцій «відродженого природного права», які виникли в Російській імперії наприкінці XIX і на початку XX ст., необхідно чітко розуміти характер впливу тих новочасних джерел правової думки, які мали найбільший вплив на цих дослідників. Адже цілком очевидно, що різні теоретики звертались почасти до відмінних джерел. У результаті чого, стоячи на одних і тих самих позиціях, вони часто застосовували цілком різну аргументацію. Цікаво відмітити, що одним з перших на це явище звернув увагу П. Новгородцев. Повністю погоджуючись з його думкою, вважаємо актуальним завданням сучасної історико-правової науки провести змістовне дослідження специфіки впливу різних джерел у частині визначення

поняття природного права та його обґрунтування. Утім реалізація такого завдання неможлива поза виявленням і систематизацією самої джерельної бази, насамперед у частині визначення тих чи інших методологічних підходів.

По-третє, дослідження різних груп систем природного права доби Нового часу дозволяє значно краще зрозуміти ті внутрішні суперечності, які були властиві процесу розвитку правової думки. В результаті чого ми можемо більш глибоко розкрити внутрішню логіку розвитку цього історичного періоду правової думки Європи.

Таким чином, ставлячи на меті дослідити у своїй статті онтологічні системи природного права у європейській правовій думці XVII—середини XVIII століть, ми повинні вирішити такі дослідницькі завдання: а) виявити джерела та основний зміст онтологічного способу обґрунтування природного права, б) дослідити розроблені новочасними мислителями онтологічні системи природного права, в) охарактеризувати специфіку зв'язку між «природним станом» і природним правом у даних системах природного права.

Проблема теоретичного обґрунтування поняття природного права

Як вже було зазначено, як така проблема природного права не була новою для європейської правової думки. Не згадуючи античні й середньовічні джерела, достатньо вказати бодай на ту потужну протестантську традицію, яка багато в чому зумовила характер наукового пошуку класичної новочасної правової теорії. Утім, якщо раніше природне право здебільшого постулювалося при визнанні його фактичного впливу на поведінку людини, а також характеризувалось як право, що властиве людині від природи, якою вона наділена Богом (Тома Аквінський), в добу Нового часу було зроблено принципово інший в методологічному плані крок. Його суть полягала в постановці питання про необхідність теоретичного обґрунтування самого поняття «природне право».

Одним із перших з максимальною чіткістю цю проблему сформулював Г. Гроцій, запропонувавши при цьому власний спосіб обґрунтування поняття природно-

го права через виявлення його зв'язку з моральністю та поняттям справедливості. Цей деонтологічний метод обґрунтування природного права було пізніше доповнено у працях інших мислителів, але в своїй основі він по суті залишився незмінним, що наразі є підставою для виділення у відносно самостійну групу деонтологічних систем природного права. Але, поділяючи вихідну методологічну настанову Г. Гроція щодо необхідності теоретичного обґрунтування поняття природного права (у разі якщо ставиться на меті побудова наукової теорії права) багато з новочасних мислителів пішли іншим шляхом, адже ідея апріорного зв'язку природного права та моралі видавалась їм далеко не такою очевидною, як європейському «юрисконсульту націй».

Водночас не можна забувати й про той серйозний вплив загального контексту новочасної традиції наукового мислення, яка зумовлювала розвиток юридичної думки XVII і, особливо, — початку XVIII століть. У цьому плані доволі показово є позиція Й. Клауберга, який в своїх «Disputationes physicae» не тільки вказував на необхідний зв'язок між природним правом та фізикою, а й характеризував «природну фізику» як основу та єдино надійний фундамент усієї юриспруденції. Невипадково навіть Х. Томазій, визнаючи за природним правом його зв'язок з моральністю, тим не менш, постійно вказував на його суто «фізичну детермінацію», розглядаючи його як один із проявів фізичної природи людини.

Усе це, поряд з критикою деонтологічного пояснення природного права поступово спричинило виникнення та активний розвиток нового типу систем природного права, які можна охарактеризувати як «онтологічні». На відміну від деонтологічних систем природного права, для яких воно носить чітко виражений нормативний характер, що спричиняється його зв'язком з поняттям справедливості, в онтологічних системах природне право пов'язується не з мораллю, а з «природним станом людини», в якому елемент моральної нормативності зведений до мінімуму, а саме природне право інтерпретується насамперед як природні здатності людини, або, як писав Б. Спіноза у своєму «Політичному трактаті» (гл. 2, пар. 15), природне право кожної людини визначається виключно її «природною міццю»: оскільки у

природному стані кожен вчиняє на власний розсуд до того моменту, поки він в змозі захистити себе від утисків з боку інших осіб і не може захистити себе один від усіх разом взятих. Звідси випливає, що доки природне право визначається міццю кожного і належить кожному окремо взятому індивіду, до того моменту воно існує радше в уяві, ніж реально, адже реалізація нічим не забезпечена.

Очевидно, що в такому разі акцент переноситься з поняття «право» на поняття «природне», коли природне право описується як право людини у її природному стані, що детерміновано її фізичною природою (фізичними властивостями живої істоти, що здатна до осмислення власних дій та їх планування) і є необхідною умовою фізичного існування будь-якого індивіда. Наразі ми свідомо наголошуємо на подібному «фізикалізмі» онтологічних систем природного права, оскільки у словосполученні «природа людини», як це продемонстрував Р. Декарт, акцент може бути зроблено як на її «розумовій природі», так і на її властивостях як «протяжної субстанції», або ж як фізичної істоти. У першому із згаданих випадків створюються необхідні методологічні умови для застосування логічного підходу в обґрунтуванні природного права, у іншому — для онтологічного. Залишаючи в стороні логічні системи природного права, сконцентруємо нашу увагу виключно на онтологічному способі його обґрунтування.

Теоретичні ознаки онтологічних систем природного права

Як щойно було зазначено, першою ознакою онтологічного способу аргументації є істотна редукція нормативності права, яка може носити майже абсолютний характер, як ми це спостерігаємо у Б. Спінози, або ж може отримувати вигляд «мінімальної нормативності» (Т. Гоббс). Однак і у цьому випадку нормативність права виводиться не на деонтологічній основі, а через застосування такого конструкту, як «нормальний стан» додержавного співіснування людей. Тут цікаво нагадати про теорію «природної держави» (*civitas naturalis*) Т. Гоббса. Справді, якщо згадати відоме положення Б. Спінози про те, що може заборонити природне право (у природному стані не існує злочину, або ж той, хто вчиняє злочинні дії, грішить

не проти іншого, в тільки проти себе, отже, природне право не забороняє нічого, крім того, чого ніхто не в змозі вчинити), то з цього остає очевидним, що будь-яка нормативність прямо суперечить положенню про чисту природну детермінованість поведінки людини.

Другою ознакою всіх онтологічних систем природного права є явне домінування фізичного елемента в тлумаченні людської природи. В цьому плані право, дійсно, виявляється породженням фізичної природи, яка змушує людину діяти у певний спосіб і при цьому встановлювати такі правила, які є імперативними для підтримання існування даного індивіда. На перший погляд, ця ідея прямо суперечить усталеному сприйняттю природного права як певної універсальної системи. Але, насправді, універсалізм природного права за умов застосування онтологічної аргументації не зникає, а тільки трансформується (хоча й у доволі специфічний спосіб), оскільки згадані імперативні правила природного права є подібними для різних індивідів і на першому місці мають формально однакові пріоритети: збереження життя, досягнення максимальної користі, задоволення бажань, заспокоєння афектів. Щойно ми вказали на «формальну однаковість» пріоритетів, за тієї причини, що у змістовному аспекті ці пріоритети часто є прямо протилежними. Наприклад, користь для одного індивіда часто означає відсутність користі для іншого, який також би прагнув володіти і отримувати зиск від речі, яку отримав перший. Так само і з реалізацією бажань, коли бажання одних досягаються за рахунок нехтування або порушення бажань інших.

Наступною властивістю онтологічних систем є обґрунтування природного права через звернення до моделі природного стану або стану чистої природи (*status naturae merae*). При цьому сам «природний стан» може тлумачитись як реальний або ж тільки удаваний. Скажімо, С. Пуфендорф прямо називає таке «природне відношення» людей «фікцією» (*si animo fingamus*), яка тим не менш є цілком реальною, якщо ми зможемо відмовитися від усього штучного, що було привнесене в існування людини і сприйматимемо це існування на принципах соціальної фізіократії, коли єдиним джерелом організації взаємовідносин індивідів є їх природне право, або ж — їх детер-

мінована природним станом поведінки. Цю поведінку С. Пуфендорф описував як самозбереження людини, що поєднується з її схильністю завдавати шкоди іншим [2]. Так само Г. Келер писав про природний стан як про гіпотетичний стан взаємовідносин індивідів, коли їх дії зумовлюються виключно природними афектами і не зазнають впливу з боку зовнішніх примусових норм. У цьому сенсі можна констатувати доволі цікавий наслідок, який дало застосування «апріорного методу» Г. Гроція. Адже навіть у XVII ст. було очевидно, що знайти людину в природному стані неможливо (навіть якщо намагатися відшукувати її у найвіддаленіших куточках землі). Однак апріорне пізнання природи людини цілком дозволяє здійснювати пізнавальну діяльність у негативний спосіб, коли природність тлумачиться як відсутність будь-яких штучних (культурних) напруг, які видозмінили людину (чи позитивно, чи негативно) внаслідок формування підтриманої державою системи позитивних норм (це державні закони), що протиставили природним схильностям і бажанням людини певну модель поведінки, яка має бути додержана незалежно від того, чи узгоджується вона з природою людини (з її бажаннями й афектами), чи ні. Таким чином, апріорний метод у правовій науці за певних умов може сформулювати зовсім інше від гроцієвого уявлення про «природу людини» і сутність природного права.

Щоправда, стосовно останнього положення слід зробити одне зауваження. Справа у тому, що сам природний стан людини може описуватись у різних термінах. Як правило, при цьому згадують Т. Гоббса з його «війною усіх проти усіх» та Ж.-Ж. Руссо з його ідеєю «доброго дикуну», якого ще встигли зіпсувати відносини власності. Ці два автори виступають своєрідними полюсами, між якими розподіляються всі теорії, що так чи інакше звертаються до ідеї природного стану людини. Утім, насправді, якщо більш докладно проаналізувати те, яким саме чином розвивалась правова думка у XVII ст., доцільно радше назвати з одного боку імена Г. Гроція, Р. Кумберланда та Дж. Локка, а з іншого — Б. Спінози та Т. Гоббса.

Зараз ми свідомо виділили ці дві тенденції в інтерпретації природного стану, оскільки вони дозволяють краще зрозу-

міти специфіку того, в який спосіб застосовується онтологічний метод обґрунтування природного права. Як відомо, і для Г. Гроція і для Р. Кумберланда природний стан людини описувався як мирне співіснування усіх. Це пояснювалось тим, що «засноване на справедливості» природне право Г. Гроція, так само, як природне право Р. Кумберланда, фактично відтворювало ідею К. Гересбаха і Ф. Суареаса про те, що пізнання природного права є одночасно і пізнанням божественної сутності. Зрозуміло, що ця божественна сутність (навіть якщо природне право проголошується вище за божественне, як ми це знаходимо у Г. Гроція [3]) сприймалась як позитивна і справедлива в нормованість не лише індивідуальних потреб людей, а й способів їх взаємодії. Внаслідок цього в «природний стан» через, так би мовити, «чорний хід» вводилась ідея божественної мудрості і справедливості, що практично одразу надавало природному праву деонтологічних властивостей. На противагу цьому, всі «негативні» інтерпретації природного стану як стану ворожнечі і постійної боротьби за виживання, як правило, належать саме до онтологічних систем природного права за тієї причини, що разом із відмовою від фактора божественного втручання втрачалась і прихована можливість застосувати ціннісний або деонтологічний аргумент в обґрунтуванні природного права.

Хоча, насправді, сама модель онтологічного обґрунтування природного права не несе в собі жодних положень, які б дозволили однозначно визначити природний стан людини як стан миру (як позитивний стан благополуччя у взаємостосунках окремих індивідів) або ж навпаки — як стан війни. Єдиною формальною вимогою онтологічної аргументації є виведення природного права з апріорно встановленого поняття природного стану, яке, в свою чергу, безпосередньо корелює з природою людини як фізичної істоти і як одного з елементів загальної природи. Однак, оскільки всі спроби позитивного опису природного стану змушені так чи інакше пояснювати, звідки береться «фізіологічний потяг людини до добра» або «емпіричний порядок буття, що чітко дозволяє відрізнити добро від зла» (нагадаємо, що саме ці теоретичні конструкції виявились найбільш незрозумілими і найбільш критикованими

у вченні про природне право Р. Кумберланда, яке він виклав у трактаті «De legibus naturae»), то задля збереження чистоти аргументації було легше стати на протилежну позицію і припустити, що природний стан є радше станом взаємної недовіри, підступності і війни, де кожен переслідує власні корисливі цілі і не переймається «божественним голосом», що промовляє до людини через ідею справедливості. З огляду на це, ми, звісно ж, отримуємо додатковий критерій для того, щоби відмежувати онтологічні системи природного права від всіх інших систем, в яких зустрічається поняття природного стану. Тобто для онтологічних систем природного права цей природний стан описується як стан ворожнечі. Однак це не означає, що для онтологічних систем природного права систем неможливий інший природний стан. Яскравим підтвердженням цьому виступає позиція Ж.-Ж. Руссо. В цьому плані можна стверджувати, що абсолютизація вказаного вище критерію не є правильною і може застосовуватись лише щодо обмеженої кількості випадків і виключно як додатковий, а не основний, критерій класифікації тих чи інших систем природного права.

Специфіку поєднання всіх перелічених нами властивостей онтологічної аргументації природного права можна побачити, якщо звернутися до конкретних систем природного права, які можуть бути віднесені до даної групи. Найбільш показовими в цьому контексті, на нашу думку, виступають теорії Б. Спінози та Т. Гоббса.

Ідея права Б. Спінози і Т. Гоббса та застосування онтологічної аргументації

Вище ми вже наводили твердження Б. Спінози щодо сутності природного права. На думку цього автора, право природи сягає настільки далеко, наскільки сягає її сила. Ця, здавалося б, проста ідея Б. Спінози насправді містить у собі певну двозначність. Дійсно, якщо під правом ми розумітимемо виключно здатність або природну пристосованість речі до чогось, то тоді твердження Б. Спінози не потребує жодних додаткових пояснень. Однак, досліджуючи поняття права, він цілком слушно вказує на те, що право — це не лише відношення речей, а й відношення

людей. На цьому етапі Б. Спіноза постає перед насправді складною проблемою: розповсюджувати або не розповсюджувати обґрунтоване щодо речей поняття права і на відносини людей? Зрештою він чітко визначається, що в обох випадках поняття права залишається незмінним, а отже, і природні правовідносини у первинному суспільстві (чи, точніше, — у первинній спільноті людей) повинні інтерпретуватись так само, як відносини між окремими речами, кожна з яких прагне реалізувати закладену в неї природну силу, потенцію і могутність. Таким чином, природне право Б. Спінози є правом первинного стану людства, що уявляється як сукупність вільних індивідів, кожен з яких прагне утвердити своє природне становище через реалізацію тих сил і здібностей, а також тих бажань й афектів, що закладені у нього природою. В результаті застосування подібного методу обґрунтування поняття природного права воно стає не стільки певною зобов'язальною нормою (навіть якщо така зобов'язальна норма засновується виключно на суто деонтологічному понятті справедливості), скільки нормою, яка описує певний порядок буття людини. В строгому сенсі така норма лише умовно відповідає ідеї норми як такої і не може бути чітко охарактеризована ані як моральна норма, ані як правова норма (нагадаємо, що, на думку М. Коркунова, відмінність між цими двома типами норм полягає у тому, що перші надають оцінку інтересів, а останні — їх розмежування [4]). Це радше норма, яка фіксує певний тип людського буття і має зобов'язальний вплив рівно настільки, наскільки цей вплив має на кожного індивіда його власна природа. Саме за причини зазначеного вихідного зв'язку природного права з апіорно введеним порядком людського буття досліджуваній нами тип систем природного права описується як «онтологічний».

Зважаючи на цю специфіку в тлумаченні поняття норми, стає зрозумілою інша ідея Б. Спінози, суть якої полягає у тому, що в реальності право природи не накладає практично будь-яких обмежень на дії людини доти, поки ця людина бажає і одночасно здатна щось вчинити. Нагадаємо, що на самому початку параграфу § 5 гл. 2 він пише, що людина схильна від природи діяти не за універсальними правилами розуму, а керую-

чись властивостями своєї індивідуальної природи (тобто своїми бажаннями та афектами). Тобто, як наголошує Б. Спіноза, природна міць або право людей має визначатися не розумом, але бажанням (стремлінням), яке підштовхує їх до дії і змушує їх до самозбереження. І далі він уточнює, що оскільки право природи є нічим іншим, як сукупною міццю природи, то ми не можемо визнати жодної відмінності між бажаннями, які випливають з розуму, та бажаннями, які викликані іншими причинами; оскільки ті й інші дії природи виражають природну силу, завдяки якій кожна людина прагне ствердитися у своєму бутті. Таким чином, незалежно від того, чи діє людина за законами розуму (які, за умови їх усвідомлення, все ж таки надають людині знання про певні необхідні моделі поведінки), чи вона керується виключно власними бажаннями, вона все одно вчиняє відповідно до власної природи, а отже, й діє у межах природного права. Формально вимоги або приписи природного права можуть бути виражені як сукупність певних настанов, найважливішою з яких є самозбереження.

Фактично, наведена настанова є основою всього природного права, а отже, право природи не забороняє нічого. Ніщо, крім того, чого людина не хоче і не може, не заборонено: ані ворожнеча, ані ненависть, ані гнів, ані хитрощі; жодне бажання не йде всупереч природному праву. Тісно пов'язаним з цією настановою є бажання утвердити власну автономію (дослівно — «самозаконність»). Такий стан Б. Спіноза описує як буття «*sui juris*». Що ж до законів, то у строгому розумінні, всі вони є породженням вже не природного, а громадянського стану і визначаються як наслідок дії загального державного розуму. За цієї причини і таке поняття, як «злочин» або «протиправний вчинок», може виникнути виключно за умов інституціоналізації держави, яка суто й закріплює у вигляді законів межі дозволеного і недозволеного. Не зупиняючись більш докладно на аналізі теорії природного права Б. Спінози [5], доцільно звернути увагу й на іншого представника новочасної правової думки, який також запропонував оригінальне обґрунтування системи природного права, що має всі ознаки онтологічного.

Йдеться про відомого англійського мислителя Т. Гоббса. Відкидаючи будь-

які можливості існування апріорних деонтологічних норм, які б диктували людську поведінку, він зрештою вказує лише на декілька мотивів вчинків людини, яка знаходиться у природному стані (нагадаємо, що природний стан для цього мислителя є додержавним станом, в якому на вчинки кожного індивіда впливають виключно загальні природні здібності людини та його власна природа [6]). Серед них він називає пошук максимальної користі та прагнення зашкодити іншим. Останній з названих мотивів пояснюється в трактаті «*De Cive*» бажанням володіння: найбільш поширена причина, яка спонукає людей бажати зла одне одному, є наслідком того, що в один і той самий час багато людей прагнуть мати одні й ті самі речі, якими вони не можуть ані спільно користуватись, ані поділити їх між собою. З цього випливає, що ці речі отримує найсильніший, а те, хто є найсильнішим, як вважає Т. Гоббс, визначає меч.

Утім справжньою основою природного права є насамперед фізична природна людина, чи, точніше, все те, без чого людина не може існувати фізично. Цей імператив фізичного існування утворює те, що Т. Гоббс називає «справжньою» чи «першою» основою природного права: першою основою природного права є те, що кожен у міру власних можливостей оберігає своє життя і тіло. Спираючись на зазначене положення, він повністю спростовує будь-які спроби запровадити деонтологічний критерій там, де справа пов'язана із забезпеченням фізичного існування людини, оскільки жоден моральний імператив, жоден припис не може впливати на людину тоді, коли вона діє заради самозбереження. Причому, що найбільш важливе для розуміння сутності онтологічних систем природного права, єдиною детермінантою поведінки людини у природних умовах є її власне бажання та її спроможність це бажання реалізувати. Всі засоби, які застосовує індивід для самозбереження, є прийнятними, пише Т. Гоббс. Що ж до конкретних дій, то які з них вчиняти, а які — ні, вирішує тільки він сам. Звідси Т. Гоббс і виводить основний принцип природного права, який повністю ґрунтується на ідеї природного стану: у чистому природному стані природа дає кожному право на все, тобто до того, як люди взаємно пов'язали себе певними догово-

рами, кожний міг вчиняти що завгодно і щодо кого завгодно, володіти і користуватися всім, чим він хотів і міг.

Висновки

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати наступні висновки.

По-перше, в ході розвитку європейської правової думки XVII—середини XVIII століть сформувалося декілька систем природного права, основною відмінністю яких є спосіб обґрунтування самого поняття природного права. Незважаючи на зв'язок між цими системами природного права, в суто методологічному аспекті їх класифікація на основі виділення трьох основних типів (онтологічні, деонтологічні, логічні системи природного права) може сприяти кращому усвідомленню специфіки різних підходів до тлумачення природного права, які були запропоновані в добу Нового часу. По-друге, в основу онтологіч-

ного способу обґрунтування природного права кладеться положення про його вихідний зв'язок з природним станом людини. В цьому плані природне виявляється породженням фізичної природи, яка змушує людину діяти у певний спосіб і при цьому встановлювати такі правила, які є імперативними для підтримання існування даного індивіда. По-третє, для всіх онтологічних систем природного права характерне заперечення його нормативного характеру, оскільки будь-яка нормативність виявляється певною альтернативною щодо людини природою, що руйнує весь методологічний фундамент онтологічного способу обґрунтування природного права.

Таким чином, досліджені вище властивості онтологічних систем природного права (на прикладі систем Б. Спінози і Т. Гоббса) дозволяють краще побачити їх відмінність від інших способів тлумачення природного права, які було запропоновано європейською новочасною правовою думкою.

ПРИМІТКИ

1. Спекторский Е. В. Проблема социальной физики в XVII столетии / Е. В. Спекторский. — СПб. : Наука, 2006. — Т. 2. — С. 50.
2. Циппеліус Р. Філософія права : підруч. / Р. Циппеліус. — К. : Тандем, 2000. — С. 97.
3. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. — М. : Ладомир, 1994. — С. 72.
4. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 60.
5. Прокопов Д. Є. Проблеми визначення поняття природного права в добу Нового часу (на матеріалі правової теорії Б. Спінози) / Д. Є. Прокопов // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2008. — Вип. 41. — С. 3—10.
6. Прокопов Д. Є. Співвідношення «природного права» і «природних законів» в концепції Т. Гоббса / Д. Є. Прокопов // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 2. — С. 51—60.

Прокопов Денис. Онтологические системы естественного права в европейской правовой мысли XVII—середины XVIII столетий.

Автор статьи исследует специфику осмысления и обоснования понятия естественного права в контексте методологии онтологического подхода, как она представлена в работах европейских мыслителей Нового времени. В процессе анализа взаимосвязи между естественным правом и естественным состоянием исследуются основные положения онтологических систем естественного права.

Ключевые слова: естественное право, Новое время, онтология, справедливость.

Prokopenko Denis. Ontological systems of the natural right in the European legal thought of XVII—middle XVIII centuries.

The author of article investigates specificity of theoretical reconstruction and substantiation of the concept of natural right in a context of ontological approach methodology as it is presented in the works of European thinkers of the XVII — middle XVIII centuries. While the analysis of interrelation between the natural right and natural state the author investigates basic ideas of deontological systems of the natural right.

Key words: natural right, Modern time, ontology, justice.